

Васил Крумов Петров
Нищожни завещания

Брой 25

В поредицата книги „Предизвикай правото!“

Д-Р ВАСИЛ КРУМОВ ПЕТРОВ
НИЩОЖНИ ЗАВЕЩАНИЯ

Първо издание

Научни рецензенти: проф. г.н. Стоян Андреас Ставру,
доц. г-р Димитър Симеонов Топузов

Научен редактор на поредицата книги
„Предизвикай правото!“, г-р Васил Крумов Петров

ISBN 978-619-7469-79-0

София, 2025

© Васил Крумов Петров, автор

© ИК “Петко ВЕНЕДИКОВ“, издател
www.venedikov.com

За корицата е използвана снимка на Върховния касационен съд
в Рим, Италия. Автор: Graham Montanari, 2019.

ВАСИЛ КРУМОВ ПЕТРОВ

НИЩОЖНИ ЗАВЕЩАНИЯ

ПЕТКО ВЕНЕДИКОВ

СЪДЪРЖАНИЕ

Нищожните завещания и тайната рецепция през 1948 г. на италиански наследственоправни образци у нас (вместо предговор)	7
1. Датата на саморъчното завещание	11
2. Кой може и кой не може да бъде инструментарен свидетел при нотариално завещание? Коментар към едно спорно решение на Върховния касационен съд	22
3. Мястото (locus loci) на съставяне на нотариално завещание	34
4. Нотариално завещание без подпис на завещателя	46
5. Действително ли е завещателно разпореждане с уговорка облагодетелстваното лице да гледа или издържа завещателя или трето лице преди откриване на наследството? Към допустимостта на т.нар. „възмездни“ завещания	57
6. Съвместни завещателни разпореждания на съпрузи ...	70
7. Завещанията и исковете за нищожност на правни сделки	82
8. Заздравяване на нищожни завещания?	103
Списък на цитираните работи в основния текст на книгата	113
Проф. д.н. Стоян Ставру. Завещанието и недействителността: литературни проби в юридическото поле около смъртта	121

ЗАВЕЩАНИЕТО и НЕДЕЙСТВИТЕЛНОСТТА: ЛИТЕРАТУРНИ ПРОБИВИ В ЮРИДИЧЕСКОТО ПОЛЕ ОКОЛО СМЪРТТА

ПРОФ. Д.Н. СТОЯН СТАВРУ
БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

Смъртта

Смъртта като юридически факт е свързана с прогължаването на живота. Наследственото право не е пропито от някаква тъга, а напротив, като класическа област на цивилистиката, то се изучава с искрен интерес от поколения юристи. Смъртта открива наследството, като по този начин отваря хоризонт към нови правоотношения (правоприемства). В този смисъл тя е по-скоро начало, отколкото край, юридически регулиран акт на обновление, който се свързва със специфично очакване на наследството като бъдеще. За правната наука смъртта не е трагично събитие, а активиращ момент, поставящ началото на нова поредица от правни отношения. Ако умирането е процес, който се разгръща като човешко, телесно, екзистенциално и етично преживяване, което протича във времето и обикновено носи страдание, то смъртта като юридическа категория е фиксирана точка на правоприемство, която не съдържа болка, а води до имуществена промяна. Така наследственото право разкрива „оптимистичната“ страна на смъртта, която е рационализирана, институционализирана и обез-

болена. Рутинната грижа за поддържане на социалния ред като регулирано правоприемство се превръща в акт на секуларно утешение.

Фокусът на правото върху живота води до игнориране на умирането, което е практически дерегулирано, не е интересно за юристите и дори е превърнато в нещо, чиято видимост трябва да бъде преустановена. Наследственото право и в частност завещанието ни помага да превърнем смъртта в обстоятелство, което може да бъде регистрирано, без да е необходимо умирането като път към него да бъде разбрано. Тази слепота не е пропуск или недостатък, а структурен ефект и желана привилегия на модерната правна рационалност. Умирането е било социално и ритуално събитие (*ars moriendi*), включващо организирана общностна грижа и носещо интензивен религиозен смисъл. Правото е участвало в тази сцена чрез обреди, завещателни форми, погребални обичаи, като често държавният суверенитет е отстъпвал пред юрисдикцията на църквата. С модернизацията на правото социално значимият комплекс от ритуали, поддържани около умирането, е заменен от експертна медицинализация. Юридическата невидимост на умирането се прикрива заг нарастваща технологична видимост на смъртта. Крайният резултат от това е възникването на нова форма на деперсонализация, при която умирането вече не е човешки опит, а се е превърнало в клинично организиран процес.

Желанието процесът на умиране да се реполитизира и реперсонализира чрез развитието на правни институти като отказ от лечение, чрез въвеждането на ранно интегрирани палиативни грижи, чрез признаването на предварителни указания за (не)лечение, чрез воденето на дискусии за допустимостта на евтаназията и пр., би

могло да доведе до „завръщане“ на умирането, както и до създаването на своеобразно *ius moriendi* – право, което признава умирането като човешки процес, достоен за регулиране, грижа и разбиране. За разлика от правото, литературата „регутира“ умирането чрез разказ, който днес често изпълнява ролята на заместник на липсващото *ius moriendi*. Така например повестта „Смъртта на Иван Илич“ на Лев Толстой (1886)¹ представя продължителното умирање на Иван Илич като процес на познание, в който страданието не се прекратява, а се преобразява. Водеща за постигането на този ефект роля има слугата Герасим – фигура, с която бихме могли да свържем идеята за палиативните грижи като институт на медицинското и осигурителното право. Герасим въплъщава своеобразна етика на присъствието, която не отхвърля, а признава истината за страданието в процеса на умирање. Той прекратява социалната лъжа, която прикрива болката в името на фалшивото спокойствие на умиращия и най-вече на околните. В „Смъртта на Иван Илич“ никой не признава страданието му: нито лекарите, нито семейството. Единствено въплътената съпричастност на Герасим (като присъстващ друг смъртен) приема болезнения процес на умирање без страх, като превръща страданието в последна форма на диалог. Герасим ни показва как можем да помогнем на умиращия, без да го поставим в ситуация, в която той да се срамува от собствената си зависимост. Той ни уверява, че може да постигнем това дори и само като потвърдим, че тялото му все още принадлежи на общността на човешките тела.

¹ Вж. Толстой, Л. Повести и разкази. 1872 – 1886. Събрани съчинения в четиринадесет тома. Том 10. С., Народна култура, 1956, 313 – 375.

Прокурорът Иван Илич намира утешение не като юридически овластен субект на воля, притежаващ гарантирано от закона право да се разпорежда с имуществото си за след своята смърт, включително като го завещава, или пък право да поиска и да получи бърза и безболезнена смърт (евтаназия). Неговото облекчение идва от израстването му като субект на осъзнаване, който именно в споделения с Герасим процес на умирање разбира необходимостта упорстващата старост да отстъпи пред радостта на младостта и пред бъдещето на следващите поколения. Така с помощта на литературата и в частност на образа на Герасим в субект на осъзнаване се превръща и самият читател, който става свидетел на възможността за споделяне на умирањето чрез предоставянето на базисна физическа подкрепа без срам. Като фикционално въплътена „норма“ на поведение Герасим ни показва, че настояването върху признаването на правото на евтаназия не е решение за нежеланието на правото да регулира умирањето, а симптом на неговата невъзможност да се справи с него. Вместо бърз изход от непоносимата изолация и неразбиране на физическия и психически разпад (евтаназия), законът може да се съсредоточи върху ефективното регулиране на едно ново човешко право – правото на защитено умирање (палиативни грижи). Но не тази паралелна за наследственото право траектория на *ius moriendi* ни интересува в настоящия текст, макар и завещанието да е пряко свързано с процеса на умирање чрез съдържащото се в него овластяване на умирацията относно съдържањето на част от правните последици от неговата смърт.

Наследственото право е натоварено с отговорната задача да трансформира екзистенциалното в нормативно. За него смъртта не е изчезване, а преход. Тя е

едновременно край и начало, което прекратява правосубектността на починалия, но ражда правни последици за живите като негови наследници. Вместо да скърби и тъгува, наследственото право удостоверява, поддържа, преразпределя. Така смъртта като юридически факт се оказва свързана не със загубата, а с продължаването на живота. Тялото изчезва, но имуществото продължава да живее, било то като финансов актив, или като форма на памет, като своеобразна власт след смъртта, управлявана приживе чрез извършване на завещателни разпоредения. Фокусът е именно върху прехода на имуществото между поколенията, а не върху прекратения живот. Човекът продължава отвъд смъртта чрез своите блага, чрез своето „имане“. Вместо да спира живота, правото го реконфигурира. Смъртта се регулира като момент, в който живите се пренареждат около оставеното имущество. Определящо значение за постигането на този резултат има преживяващата воля на завещателя, за чиято интерпретация се конкурират и правото, и литературата.

Волята

Завещанието е юридическият акт, който в най-голяма степен се доближава до литературния текст. То формализира последната воля на вече починалия му автор, който продължава да присъства в активното поле на юридическото чрез своето финално слово. И именно защото става въпрос за последния юридически значим текст на един човек – текстът, който ще влезе в сила в момента на смъртта му, въпросът за неговата (не) действителност е от най-висш залога в наследственото право. Това е и причината завещанията често да са предмет на продължителни съдебни спорове, в които тълкуването никога не свършва. Всяко тълкуване поражда

ново, а процесът може да изпадне в лоша безкрайност, при което трупащите се съдебни разходи и адвокатски хонорари да надхвърлят стойността на самото наследство. В подобни случаи текстът започва да се храни с пари и остава след себе си опустошението от един безполезен съдебен процес, сведен до добре платено упражнение в реторика за адвокати. И макар това да е препратка към романа „Студеният дом“ на Чарлз Дикенс², в който роднините спорят върху завещанието, докато изчерпят неговата стойност, рискът инвестицията в значението на текста да надхвърли имуществената стойност на завещаното винаги съществува. Такова завещание би било пример за литературен аутизъм, при който пасивът на текста се оказва по-силен от актива на правото.

Завещание, особено когато е саморъчно, т.е. написано от самия завещател, разкрива сравнително широка художествена свобода. Завещателят разполага с правото да формулира волята си така, както пожелае. Нещо повече, юристите са длъжни да запазят правното действие на написаното, доколкото това е възможно и допустимо от закона. Най-важната задача при прочита на всяко завещание е откриването на действителната последна воля на завещателя. Завещателят е мъртъв, да живее завещанието. Трябва да се положат всички възможни усилия, за да се достигне до тази последна воля, останала без носител. Правото застава зад аксиомата, че този, който има имущество (и го завещава), може да си позволи да бъде и литератор (и дори поет)³. Няма

² Вж. **Дикенс, Ч.** Студеният дом. Прев. Атанас Славов, Цветан Стоянов. С., Отечествен фронт, 1959.

³ За завещанието като инструмент за изграждане на персонален наратив, вж. **Sneddon, K.** The Will as Personal Narrative. – The Elder Law Journal, 2012, № 20, 355 – 412.

пречка едно завещание да бъде написано във формата на поема, стига юристите да успеят да „спасят“ достатъчно смисъл, за да разпределят завещаното имущество между посочените от завещателя наследници. Подобно на последното желание на осъдения на смърт, правното действие на завещание не може да бъде отказано, освен ако са налице достатъчно сериозни основания, посочени в закона. На първо място, завещанието трябва да изразява последната воля на вече починало лице. Всякакви други предходни волеизявления⁴ се считат за обезсилени и са сведени до „бивши“ желания. Определяща е само последната воля. Нейната дума е хвърленият със завещанието камък. Завещание, чийто автор е все още жив, не е станало актуално и поради това изразената в него воля все още е юридически релевантна. На второ място, завещанието трябва да е ясно, т.е. да е написано на текст, който е юридически „работоспособен“, да произвежда валидни разпоредителни изявления, индивидуализирани по своя обект (какво се прехвърля) и субект (на кого се прехвърля). Това изискване е особено важно, тъй като съдът не може просто да се обърне към завещателя, за да разбере „какво е искал да каже авторът“. За да остане наистина, написано, трябва да е уловимо в смисловите мрежи на юридически значими интерпретации. Завещанието е последният четим и разбираем код от съществуването на субекта като юридически значима след смъртта му воля.

Специфични усложнения при преценката за (не) действителността на завещателните разпореждания

⁴ Освен ако те са съвместими с последващите завещания, в който случай ще са налице няколко завещания с различен предмет на разпореждане, но да не навлизаме в юридическите подробности.

възникват, когато завещателят е предвидил модалитети на своята последна воля, особено при формулирането на т.нар. потестативни модалитети, било то отлагателно условие, или като тежест. Особено проблематична е тежестта. Тя се разпознава от наследственото право като вид задължение, но задължение от особен характер. Разпоредбата на чл. 18 от Закона за наследството (ЗН) дава право на всеки заинтересуван да поиска изпълнение на наложените със завещанието тежести, но неизпълнението на същите не влече след себе си унищожаването на завещателното разпореждане. От една страна, тежестта подлежи на изпълнение, като за целта всеки заинтересуван има правото да иска нейното изпълнение. От друга страна, тежестта всъщност не „тежи“ срещу стойността на завещаното, тъй като, поне чисто формално, не влияе върху безвъзмездния му характер, а и неизпълнението ѝ не може да доведе до обезсилване (унищожаване) на самото завещание. Потестативните модалитети придават индивидуалност и специфика на завещателните разпореждания, като включването им може да бъде не само въпрос на висок морален патос („етични“ завещания⁵), но и целенасочен литературен жест („естетически“ завещания⁶). Възможно е завещателят да иска заветникът да докаже определени морални качества, за да разполага

⁵ Вж. подробно **Ставру, Ст.** Етично завещание – нови измерения на волята в случай на смърт. – Етически изследвания, 2018, бр. 3, кн. 2.

⁶ За разглеждането на завещанието не просто като юридически инструмент, а като разпознаваема литературна форма със собствени конвенции и дълга пародийна традиция, вж. **Perrow, E.** The Last Will and Testament as a Form of Literature. Transactions of the Wisconsin Academy of Sciences, Arts and Letters, 1913, vol. 17, 682 – 690.

с наследственото имущество. Не може да се отхвърли безусловно и желанието на завещателя да превърне собственото си завещание едновременно в литературен шедьовър и в юридическа загадка, решаването на която е единствената възможна конклюдентна форма на неговото приемане.

Именно тази литературна екстравагантност, която може да бъде вложена в едно завещание чрез предвиждането допълнителни уговорки, е едно от най-сериозните предизвикателства при преценката за тяхната (не)действителност. В тези случаи завещанието става едновременно литературно интересно и юридически проблематично. Какво означава например написаното от Шекспир, който завещава на съпругата си „второто най-добро легло“⁷? Как трябва да се постъпи, ако завещателят е поускал от заветника си да се яви на погребението му с бели чорапи, с паунови пера или с обърната наобратно шапка, за да може да се ползва от направеното в негова полза завещание? Всъщност въпросът е за това колко личностна ексцентричност и колко художествена екстравагантност може да понесе юридическата интерпретация, преди да се откаже пред нещо, което тя квалифицира като направено „на шега“.

⁷ Става въпрос за завещанието на Шекспир от 25 март 1616 г., в което на трета страница между редовете е включено следното изречение: „Item I give unto my wife my second best bed with the furniture“. Вж. **Bevan, A., D. Foster.** Shakespeare's Original Will: A Re-Reading, and A Reflection on Interdisciplinary Research Within Archives. – Archives: Journal of the British Records Association, 2017, vol. 51 p. 29, където се поставя въпросът дали тази формулировка е била обуда, или реално завещателно разпореждане на конкретно индивидуализирана вещ. Вж. също **Rogers, J.** The Second Best Bed: Shakespeare's Will in A New Light. Westport, Praeger, 1993.

А знаем, че с правото „шега не бива“, като в най-добрия случай то просто не обръща внимание на направената (с него) шега.⁸

Шегата

Ако завещателят иска да обуслови действието на своето завещание от потестативно отлагателно условие или от тежест, при формулирането им той трябва да се съобрази с императивните изисквания на закона, с обществения ред и с добрите нрави – тримата рицари на сериозността не само в наследственото, но и в договорното право. Последната воля трябва да премине през празов тест за консервативност. Така съгласно чл. 42, б. „в“, предл. 2 и предл. 3 ЗН завещателното разпореждане е нищожно, когато условието или тежестта, при които е направено, са невъзможни. В този случай завещанието не поражда правно действие, дори когато ясно изразява действителна воля на завещателя. Във фикционалния свят на литературата няма невъзможни неща, а поставянето на неизпълнимо условие или на непосилна тежест само по себе си е акт, чиито смисъл и стойност подлежат на различна интерпретация. Правото обаче задейства своя универсален отбранителен механизъм и прекъсва всяка възможност за валидно действие на последната воля на завещателя, щом долови в нея една

⁸ За пародийните завещания, каквито са например „Завещанието на свинята“ и „Завещанието на магарето“, вж. **Бахтин, М.** Творчеството на Франсоа Рабле и народната култура на Средновековието и Ренесанса. Прев. Донка Данчева. С., Наука и изкуство, 1978, с. 102, 379. Вж. също **Champlin, Ed.** The Testament of the Piglet. – Phoenix, 1987, vol. 41, no. 2, 174 – 183. В исторически план за т.нар. „фикционални завещания“ вж. **Swift, H.** Fictional Will. – In: **Wang, W., D. Jernigan, N. Murphy (eds).** The Routledge Companion to Death and Literature, New York: Routledge, 2021, 257 – 265.

или друга форма на „литературен“ фантазъм. Фантастичното, подобно на невъзможното, не се дължи. То не може да бъде и в тежест на завещанието. Всеки опит за разпореждане на обратното се посреща от закона с апатия (недействителност), а юристите се превръщат в съзрцатели, чиято активност около завещанието се изчерпва с обявяване на липсата на валидно завещание. Ако условието или тежестта са фантастични/невъзможни, то за правото е „очевидно“, че завещателят не е искал да напише юридически валидно завещание. В тези случаи правото е длъжно да делоридизира текста, като пренасочи неговия ефект изцяло в полето на литературата.

Зануляването на юридическия текст като чисто „литературен“ предполага провеждането на разграничение между различни форми на невъзможност. От една страна, става въпрос за физическата невъзможност да се осъществи условието или да се изпълни тежестта. Определяща е бариерата на реалността, като невъзможността следва от физиката на нещата. Такова е например условието да се вдигне с една ръка тежест над 1000 килограма, както и тежестта да се поддържа непрекъснат изкуствен гъжд над 1000 квадратни метра гора. В тези случаи, освен че невъзможността е доведена до абсурд, самият абсурд е станал възможен само и единствено благодарение на текста. Волята на завещателя радикално е надскочила себе си и се е превърнала в акт на въображение. Завещанието е загубило връзка с реалността и е напуснало полето на практическия разум. От друга страна, става въпрос за логическата невъзможност да се осъществи условието или да се изпълни тежестта. Определящо е изискването за пропорционалност, като невъзможността следва от логиката на нещата. Такова е например условието да се платят 1000

лева на трето лице, за да може заветникът да получи в завещание имуществено на стойност 1 лев, както и тежестта да се гледат 1000 котки при завет, чийто предмет се изчерпва с 1 котка. В тези случаи невъзможността деформира самата представа за завещанието като безвъзмезден акт. Не е налице завещание, когато с акта на починалия се създава задължение, което значително надхвърля даваното и преобръща заложената в модела на завещанието „имуществена“ логика. Няма завещание, когато заветникът трябва да даде повече от това, което е получил.

Съществуват и други завещания, чиято логика се изплъзва на правото: а) завещания, които налагат определени послесмъртни забрани, т.е. заключават възможността за извършване на определени действия след смъртта на завещателя, и б) завещания, които изискват предприемането на определени разрушителни действия, т.е. унищожаване на определени блага след смъртта на завещателя. Примери от първата група са завещанията, направени с тежест, формулирана като забрана за използване на определено изобретение (което се завещава на заветника), като забрана за сключване на брак или за упражняване на определена професия (от заветника). Примери от втората група са завещанията, направени с тежест, изискваща разрушаване на скъпо струваща сграда (която се завещава на заветника), унищожаване на непубликувани литературни произведения или пък заравяне на част от завещаното имущество (от заветника) на място, което да остане скрито „завинаги“. При подобни „тежести“ строгостта, с която законът изисква спазване на последната воля на завещателя, се огъва пред съображенията на целесъобразността.

Завещателна тежест, изискваща унищожаване на

непубликуваните произведения на автор, който е световноизвестен или е станал такъв именно в резултат от изпълнението на тежестта⁹, поставя сериозни етически и правни въпроси както когато бъде изпълнена, така и когато бъде пренебрегната. Ако произведенията бъдат унищожени, както иска техният автор, световната литература ще бъде лишена от безценни художествени блага. Ако ли пък те бъдат публикувани в нарушение на тежестта, завещателят ще бъде лишен от своята последна воля. И в двата случая обаче ще ни е трудно да посочим конкретно лице, за което е настъпила достатъчно значима вреда – било то под формата на пропусната полза, или претърпяна загуба. В първия случай „пострадалият“ е твърде общо посочен (човечеството), а във втория – вече не съществува като правен субект (завещателят). Липсата на „живи“ носители на значим правен интерес благоприятства прилагането на правилото „Няма тежести, няма проблем!“. В крайна сметка правото се ръководи от принципа, според който волята на мъртвите не само се задвижва, но и се обездвижва от интересите на живите. Живите приемат наследството, но те могат и да откажат правното действие на определени завещателни разпореждания. Живите, а не мъртвите, са тези, които провеждат

⁹ Какъвто е например случаят с голяма част от произведенията на Франц Кафка. Вж. подробно **Cohen, N.** *The Betrayed (?) Wills of Kafka and Brod.* – *Law & Literature*, 2015, vol. 27, no. 1, 1 – 21. Следва да се отбележи, че в случая не става въпрос за формално завещание, а за две писма, написани от Франц Кафка (притежаващ степен „доктор по право“) и адресирани до Макс Брод (най-близкият приятел и литературен посредник на Кафка): „Писмата не носят нито заглавие „Завещание“, нито дата, поради което изглежда, че Кафка е наложил на приятеля си морално, а не правно задължение“ (р. 3).

границите между ексцентричната и необвързваща приумица – като литературно „разпореждане“, и сериозния завещателен жест – като юридическото разпореждане.

Недействителността е предната стража на правната сериозност, чрез която се блокират опитите на литературата да навлезе в полето на юридическото чрез „художествено украсени“ завещателни разпореждания. Именно чрез института на недействителността правото се предпазва от смесване с измислицата, метафората и въображението, т.е. от смесване с онези елементи, които биха разколебали неговата перформативна легитимност. Като своеобразна граматика на възможното в юридическото говорене, недействителността е охранителен механизъм срещу превръщането на юридическия акт в художествен разказ. Като отказва да признае определени словесни изявления за валидни завещателни разпореждания, правото запазва онази тежест, чрез която се осигурява регулативна гравитация на правната норма. Сериозността тук не е просто противоположност на играта, а особен режим на истина. Тя настоява, че в правото думите имат последици, а не значения. Съществуват граници, в които правото може да допусне литературното, без да рискува с разпад на отговорността.

Недействителността е един от начините, чрез които правото брани своята реалност от изкушението на красивото. Тя не „наказва“ акта, а отказва да го признае като възможен в модуса на правото. Посланието е ясно: не всичко, което се случва в езика, може да се случи и в правния свят. Ако литературното слово е по дефиниция свръхвъзможно, тъй като допуска неограничени комбинации на изразното, фикционалното и въобразието, то правото, напротив, изисква и настоява върху ограничената възможност, т.е. върху възможност, чия-

то реализация по необходимост е свързана с пораждане на определени последици. Това е слово със специфична юридическа потентност. Ако литературата разширява сферата на възможното практически до безкрайност, то правото я свива само до онова възможно, което е едновременно с това и юридически действително. Недействителността е операторът на това „свиване“, който отвъд определени граници забранява на фикционалното да се реализира като юридически валидно. Недействителността е механизъм, чрез който правото декларира границите на възможно присъствие на литературата в собствените си пространства. Тя е модалната стража, която не допуска литературата да стане автономен „възможен свят“ във вселената на правото.

Когато става въпрос за недействителността на завещанието, правото и литературата се намират не в противостоене, а в отношение на взаимно преплитане. Правото вярва във фикцията на обективната воля. То конструира свят, в който волята е мислима само доколкото може да бъде представена, удостоверена, възпроизведена и изпълнена в отсъствието на завещателя. Това е онтологична гравитация, която приземява езика в реалността на последиците. Недействителността елиминира всичко, което би превърнало езика от действителен акт в красива измислица. Литературата вярва във фикцията на субективното въображение. Тя настоява, че езикът може да бъде носител на истина и без да поражда последици. Тази „литературната“ гравитация не е центроцентрична (насочена към нормата), а центробежна (отдалечаваща се от нормата), тъй като освобождава смисъла от изискването за неговата задължителност. Художественият текст не доказва, а въздейства, той не изразява воля, а я превръща в образ.

И все пак не става въпрос за различни реалности, а за две взаимно подхранващи се техники. Ако правото удържа своята фикция чрез възможността за налагане на санкция (определящи са волята на суверена и монополизираното от държавата насилие), то литературата постига подобен ефект, като се основава на формата (определящи са въображението на читателя и плурализъмът на интерпретациите). И правото, и литературата създават свят, в който думите поражда нещо, което иначе не съществува. Тяхното съжителство е симбиотично. Без литературата правото би се превърнало в механизъм без смисъл и би изгубило чувствителност към човешката субективност. Без правото литературата би се разпаднала в чисто въображение и би изгубила идеята за отговорността на словото. Ето защо завещанието не може да бъде заличено (изцяло) като литературен акт, независимо от категоричността на неговата претенция да бъде зачетено (напълно) като юридически акт. Романът не може да бъде (изцяло) отречен като юридическо изследване, дори и когато премине границата, след която езикът престава да има (пълна) власт, но продължава да поражда смисъл. Правото и литературата се уравнивяват в непрекъснат обмен на сериозност и въображение, движейки се в две паралелни и преплитащи се орбити около един и същ център – центъра на човешката воля, която ту се материализира в юридически значим акт, ту се разтваря в естетически предизвикателен образ.

Модалности

Прави впечатление, че при модализирането на завещанието дългът се релативизира от факта на смъртта. Макар и завещателят да разполага с известна въз-

можност да „скрива“ насрещни задължения във формата на потестативно отлагателно условие или тежест, законът въвежда критерии за сериозност и пропорционалност, които блокират всяка формулировка, чиято интерпретация може да доведе до твърде голяма frivolност. В правото мъртвият не ни е враг, докато не започне да тормози живите със своите приумици, дори и когато те са оформени като художествени произведения. За да не пречи на правото, в тези случаи литературата е юридически недействителна, включително и като завещание. На завещателя се позволява „последна“ воля, но за да бъде призната за действителна, тя трябва да отговаря на очакванията за сериозност на общността. Не може например да изискваме от заветника да пренесе в жертва на своя завещател по една коза всяка първа сряда на месеца, за да се ползва от прехвърлените му права. Само над определен праг на сериозност въображението на починалия, независимо от неговата литературна стойност, може да бъде юридически ефективно и обвързващо.

Последната воля на завещателя може да организира различни взаимодействия около имуществото на починалия, като породи както права (по правило), така и задължения (по изключение). Ако правата са добре дошли за живите (заветници и наследници), то задълженията към мъртвия (завещателя) са значително по-проблематични. Правото не може да поддържа правоотношения, разсечени в средата си от смъртта. Законът не харесва идеята неговите субекти да се договарят свободно за след собствената си смърт. *Pacta sunt servanda*, но преедимно между живи. Модалитетите на завещанието не трябва да се превръщат в инструмент за юридическо безсмъртие, позволяващ на мъртвия да изисква твърде

много от живите. Текстът на завещанието не може да съживи мъртвия завещател и да го конституира като ефективен кредитор на едно оставено в живота задължение. Не само Орфей не е в състояние да вземе със себе си Евридика обратно в света на живите, но и Евридика не разполага с юридически валидна претенция спрямо Орфей, с която да изисква от него собственото си спасение от подземното царство на мъртвите. Дългът между тях се редуцира от бездната, която ги дели. Наследственото право участва в поддържането на тази бездна именно чрез управление на допустимото правно действие на завещателните модалитети. Фигурата на „живите мъртви“ има своето място във фантастичните сериали и в литературата, но е посрещана значително по-скептично в правото.

Смъртта компрометира завещателя като субект, около когото може да се поддържа принудителната илюзия за съществуването на пълноценен дълг. Вместо да тежи юридически, тежестта се естетизира и тежи в измеренията на литературата. Така недействителността на уговорената завещателна тежест олекотява отношенията между мъртвите и живите. Когато искането на завещателя е преценено като нецелесъобразно, непропорционално, фантастично и дори абсурдно, то преживява като литературен жест. Вместо с юридически валидна тежест, завещанието се чете с художествена лекота. Смъртта крие кредитора, като това разколебава дълга, като го превръща в литературен модалитет. Но дори и когато завещателната тежест е юридически валидна, нейното неизпълнение не е достатъчно, за да доведе до унищожаване на завещанието, т.е. до ликвидане на настъпилото правоприемство и връщане на завещаното в наследството на завещателя. Предвиде-

ната възможност за реално изпълнение на последната воля на завещателя често остава без правни последици и поради обстоятелството, че няма кой да поиска нейното реализиране. Заг посочения от закона „всеки заинтересован“, който разполага с правото да иска изпълнение на тежестта, се крие именно липсата на завещателя, която трудно може да бъде попълнена от когото и да е било жив. Така изпълнението на тежестта става практически зависима от един „юридически Никой“¹⁰, който уж може да бъде всеки. Тази Огисеева гъвкавост при изпълнението на завещателната тежест всъщност разкрива структурен дефицит в наследственото право.

¹⁰ Когато Огисей ослепява циклопа Полифем, той се представя с думите: „Н и к о ѝ е моето име, така назовават ме всички – моята майка и татко и моите скъпи другари“ (Омир, „Одисея“, IX, 366 – 367). Този отговор е стратегическа измама. Когато Полифем извиква братята си, за да му помогнат, той казва: „Братя, погубва ме Н и к о ѝ с коварство, но не и със сила!“ (Омир, „Одисея“, IX, 408). Те му отвръщат, че щом „никой“ не го наранява, не е нужна тяхната помощ и отминават: „А на това отговориха те хвърковатите думи: / „Щом не те никой насилва и сам си лежиш в пещерата, / туй ще е болест от Зевса, за нея не знаем лекарство. / Своя баща Посейдон, господар на морето, повикай.“ / Рекоха и продължиха. Засмя се сърцето ми мило, / дето ги моето име и хитрата мисъл измами.“ (Омир, „Одисея“, IX, 408 – 414). Преводът е по Георги Батаклиев. Вж. **Омир**. *Одисея*. Прев. Георги Батаклиев. С., изд. „Захари Стоянов“, 2009. „Никой“ (гр. ез. Οὐδῆς) не е просто лъжа, а акт на самозаличаване. Огисей оцелява, защото временно се лишава от име, от лице, от субектност. Това е първият акт на „дезинкарнация“ в европейската литература, при който спасението идва чрез отказ от собствената си идентичност. Едновременно с това казаното разкрива и пределите на езика. Когато Полифем казва „погубва ме Никой“, самият език се разпада: изречението звучи като логически парадокс. Огисей остава жив, защото се превръща в следа без субект. Името се отлага, за да позволи на живота да продължи.

Правото отказва да обслужва преценен като прекомерен гълг към мъртвия, поради което го прехвърля в други полета, където текстът на завещанието би могъл да прояви различни значения и смисъл. Лекотата на литературата се оказва непосилна като тежест в правото. От правен акт завещанието се преобразува в артистичен завет.

И за да стане настоящият текст може би още по-странен за любителите на наследственото право, ще си позволя да го завърша с няколко думи за т.нар. „етика на животинските останки“. Като интердисциплинарна област етиката на животинските останки изследва нормативния статус и допустимите практики на събиране, съхранение, изследване, експониране, употреба и унищожаване на трупове, части от мъртви тела, тъкани, кости, кожи, екскременти и ДНК, оставени от живи организми, включително т.нар. „ДНК на околната среда“. ДНК на околната среда (eDNA, environmental DNA) включва разнообразни ДНК фрагменти, оставени от присъствието на живите организми в определена среда: въздуха, водата и дори в следите по пътя. Тези следи са дифузни и лесно се сливат в колективни „ДНК облаци“. Въпреки това анализът им носи много повече информация в сравнение с останалите следи, каквито са например дактилоскопичните, олфакторните и аудио-визуалните следи (видеозаписи). ДНК на околната среда може да се използва не само за установяване на идентичност на определен носител („ДНК аура“) или на присъствието му на определено място (дори очертаване на възможен маршрут), но също така и за достъп до чувствителна информация относно неговия здравен статус, предразположеност към определени заболявания и външни фактори. Успешното развитие на науч-

ните методи за улавяне и анализ на ДНК на околната среда¹¹ поставя въпроса за тяхното използване не само в сферата на биоразнообразието, където е основното им приложение¹², но и в криминалистиката и разследването на престъпленията.¹³ Тази нова сфера на „екокриминалистика“ поставя специфични въпроси, свързани с генетичната неприкосновеност на въплътените човешки същества, които стават все по-прозрачни за различни форми на наблюдение.

Останки

Етика на животинските останки е област, в която се експериментира с различни форми на отговорност между живото и мъртвото. Именно тук правото се оказва способно да „хвърля“ регулации отвъд разделителната линия на смъртта, а наследственото право може да огледа собствените си промени в предизвикателствата, с които се сблъсква биоправото. Регулациите тук прескачат човешките граници и преминават към различни форми на междувидова грижа, които обосновават следсмъртна морална значимост например на

¹¹ Вж. **Whitmore, L. M. McCauley, J. Farrell, M. Stammnitz, S. Koda, N. Mashkour, V. Summers, T. Osborne, J. Whilde, D. Duffy.** Inadvertent Human Genomic Bycatch and Intentional Capture Raise Beneficial Applications and Ethical Concerns with Environmental DNA. – *Nature Ecology and Evolution*, 2023, № 7, 873 – 888.

¹² Например за изследване на биологичните организми, обитаващи определено място или екосистема.

¹³ За етическите проблеми, които поставя развитието на методите за извличане и анализ на ДНК на околната среда вж. **Ram, N.** The Ethics of Human Sequences in Environmental Samples. – *Nature Ecology and Evolution*, 2023, № 7, p. 796 – 797, както и **Groot, N.** Capturing Human Environmental DNA: Ethical Challenges. – *Digital Society*, 2023, № 2: 43.

животинските останки, особено останките на т.нар. съпътстващи човека видове (companion species¹⁴). В тези случаи самият труп става референт на възможни и юридически релевантни отношения. В него се преплитат памет, траур и истории, които близките обработват в ритуалите на оплакването (временно) и пренасят в жизнената си стратегия за справяне със собствената си уязвимост (за постоянно). По-скептичният подход настоява, че след смъртта няма носител на интереси (всеки заинтересуван често е никой), а останките са ресурс (вещ), който може да бъде използван свободно, стига да се спазват приложимите здравни и екологични норми за безопасност. Възможна е и „средна“ позиция, която признава съществуването на едно фундаментално „телесно“ достойнство на живия организъм, независимо от липсата на интерес (достойнство без лице). Подобно достойнство на ниво биологичен организъм без субект разкрива сходства с модела на послесмъртното човешко достойнство, който откриваме например в запазването на името на починалия, както и в съхраняването на авторството му върху създадените приживе от него произведения на литературата, науката и изкуството.

Подобна грижа, прехвърляща разделителната линия на смъртта, е диференцирана: грижата ни за останките (тяло, вещи, спомени) на един човек съществено се различава от тази за останките (организъм) на едно куче или на един пъх, още повече – за остатъците (клетъчни

¹⁴ Вж. **Haraway, D.** The Companion Species Manifesto: Dogs, People, and Significant Otherness. Chicago, Prickly Paradigm Press, 2003, p. 12. С тези видове, сред които са кучетата, оризът, пчелите, лалетата и много други, се намираме в симбиотични и коеволуционни връзки, които правят човешкия живот възможен. Вж. също **Haraway, D.** When Species Meet. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2008, p. 134.

структури) от мъртви микроорганизми. Именно тази грижа произвежда регулации в най-различни области, които изглеждат толкова различни, че ако не бъдат погледнати от една по-далечна перспектива, връзката между тях би останала изцяло незабелязана. Някои останки се почитат като реликви и свещени обекти, които изискват специални изключения в приложимия по отношение на тях вещноправен режим (например амулети, мощи на светци и пр.). Други са третираны като отпадъци и са обект на обезвреждане и преработване (например остатъците при производството на месо), а трети проявяват изключително полезни за човека способности за въздействие върху процесите, поддържащи съществуването на живота (например постбиотиците и некроботите). Етиката на животинските останки изисква възприемането на градиентна и контекстно чувствителна рамка, допускаща различни регулации в пространството между квазисакрализацията и абсолютното инструментализиране. Сравнително устойчив подход към подобна рамка би могла да осигури една процесуална етика, предлагаща ясен протокол за жизнения цикъл на останките, подчиняващ се на основни принципи като доказуем произход, минимална вреда, пропорционалност на целта, културна чувствителност, прозрачност и биосигурност.

Биологичните останки материализират разпадналата се организация на живота, която обаче продължава да действа не само физически и биохимично, но и културно и дори символно. Те са поредното свидетелство, че смъртта не прекъсва мрежата на живота, а я пренарежда. Ако идеята за холобионта¹⁵ е свързана с етиката на

¹⁵ В концепцията на Лин Маргулис и Бруно Латур. Вж. **Латур, Бр.** Къде съм? Уроци за земните от затварянето. Прев. Тодор

съвместния живот, то концептуалното преосмисляне на биологичните останки въвежда етика на разпределената смърт. Търсенето на различни регулативни подходи към биологичните некротатери е признание за тяхното продължаващо участие в процесите на живота. Така например постбиотиците се получават от инактивирани или мъртви пробиотични микроорганизми. Те не съдържат живи клетки, но произлизат от някогашен бактериален живот. Въпреки това те продължават да бъдат активни спрямо живота, като въздействат върху имунната система, чревната бариера, възпалителните пътища и клетъчната сигнализация в човешкото тяло. Постбиотикът не колонизира червата, както го прави пробиотикът, а модулира реакциите на вече съществуващата микробиота. Макар и престанало да живее, онова, което е било живо, не е престанало да действа. Постбиотиците всъщност са некробиоти, активни останки, които продължават да въздействат върху живота. Развитието на технологиите води до използването на все повече технологично модулирани некроботи, които прехвърлят граница между живота и мъртвото, като позволяват съществуването на регулации отвъд разделителната линия на смъртта.

Но какво би означавало признаването на правна значимост на тези биологично активни реликви: останки, които не принадлежат нито на сферата на мъртвото, нито на сферата на живота, а улавят и прехвърлят жиз-

Петков. – В: **Латур, Бр.** Къде да се приземим? Как да се ориентираме в политиката. Къде съм? Уроци за земните от замварянето. С., Критика и хуманизъм, 2023, с. 202. Холубионтът мисли организмите като съставни множества, а живота като колективна регулация без абсолютно загаден център. Вж. също **Latour, Br.** *Facing Gaia: Eight Lectures on the New Climatic Regime*. Trans. Catherine Porter. Cambridge, Polity, 2017, 102 – 103.

нени процеси от едната страна на смъртта към другата. Може би подобен подход би приближил юридическите регулации до онова, което Мишел Сер описва като живот в циркулация или живот, който се движи чрез остатъци¹⁶. Некробиотите и некроботите разширяват понятието ни за „живот“, като показват, че смъртта всъщност не прекъсва живота, а го свежда и прехвърля на молекулярно ниво. Ако пробиотикът може да бъде оприличен на гост в чужд организъм, то постбиотикът е призрак, зад който прозира „вторият живот“ за биологични субстанции, които продължават да действат, без да живеят. Далеч от вълненията на наследственото право относно действителността на завещателните разпореждания – форми на словесни останки от вече мъртъв организъм, биоправото може да мисли за възможните регулации на тези субстанции, които се оказват активни, без да бъдат автономни, и въздействащи, без да са живи. Развитието на технологиите ще продължи да води до разширяване на сивата зона между живота и смъртта, като все по-често ще ни напомня, че смъртта е част от живота, а живото и мъртвото са различни перспективи към едни и същи процеси. Разбира се, спецификата на отправените предизвикателства в областта на биоправото предполага по-скоро регулации, които осигуряват необходимата функционална безопасност и отговарят на съществуващата културната

¹⁶ От тук и връзката на живота с паразитизма (възпроизводство чрез взаимно изяждане, всички живеем „на остатъци“), а на собствеността – с мръсотията (присвояване чрез замърсяване, притежанието е маркиране с остатъци). Вж. **Serres, M.** *The Parasite*. Trans. Lawrence R. Schehr. Baltimore and London, Johns Hopkins University Press, 1982, 10 – 11, както и **Serres, M.** *Malfeasance: Appropriation Through Pollution?* Trans. Anne-Marie Feenberg-Dibon. Stanford, Stanford University Press, 2010, 3 – 4.

чувствителност, отколкото такива, които са готови да предоставят „човешки“ права в полза на нов вид правни субекти. Ако по границите на своите регулации наследственото право, като класическата правна дисциплина, обезсилва правното действие на една непосилна и фантастична воля, която се опитва да прескочи бездната на смъртта (въпросът за недействителността на определени завещателни разпореждания¹⁷), то в зоните на своите колебания биоправото, като сравнително нова област на правното знание, работи с разширяваща се сива зона между живото и мъртвото, което проблематизира стандартните решения за „раздаване“ на права и задължения (въпросът за несъстоятелност на определени претенции за правосубектност¹⁸).

Етиката на биологичните останки ни позволява да свържем определени регулации в екологичното право, биоправото и наследственото право, които на пръв поглед изглеждат напълно различни по своя предмет и насоченост. Екологичното право в най-голяма степен интегрира смъртта като част от съществуването на екосистемите, поради което тя няма някакво особено или привилегировано значение в екологичните регулации. Определящо при тях е запазването на биологичното разнообразие, нуждаещо се от смъртта като генератор на нови поколения и гарант на генетичния плурализъм. Био-

¹⁷ Едно завещание може да не бъде признато от правото за пораждащо правни последици и въпреки това да има своите психологически, етически и дори чисто литературни ефекти, които да изискват допълнителна чувствителност на вече съществуващите регулации.

¹⁸ Една планина може да не бъде призната от правото за носител на права и задължения и въпреки това да бъде герой в литературно произведение, който носи определен културен смисъл и подсказва за възможни юридически регулации.

правото и наследственото право обаче споделят общ предел в смъртта, около който юридическият начин на мислене успява да проблематизира своите граници. Този предел разкрива специфични техни дефицити, които могат да бъдат управлявани чрез интердисциплинарни взаимодействия с научни полета, които традиционно стоят встрани от сферата на юридическото. Така, ако биоправото, в опитите си да представи нови регулативни режими на биологичните останки, се оказва реално изправено пред предизвикателства, за които все още е писано повече в научната фантастика, отколкото във „фантастичната“ наука, то наследственото право, при решаването на въпросите относно действителността на завещанията, винаги може да разчита на своя таен съюз с художествената литература, която е била и остава верен източник за неговото обновление.

д-р ВАСИЛ КРУМОВ ПЕТРОВ
НИЩОЖНИ ЗАВЕЩАНИЯ
Първо издание

ISBN 978-619-7469-79-0

София, 2025

Научни рецензенти: проф. д.н. Стоян Андреас Ставру,
доц. д-р Димитър Симеонов Топузов

Книгата е номер 25
в поредицата книги „Предизвикай правото!“

Научен редактор на поредицата „Предизвикай правото!“:
д-р Васил Крумов Петров

Коректор Антоанела Станева
Оформление и предпечат Теодора Венедикова
Печат Симолини '94

Издателство „Петко Венедиков“
1164 София, бул. Свети Наум 45а
028663202, 0888977870; tvenedikova@hotmail.com